

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ДРОГОБИЦЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ІВАНА ФРАНКА**

СВЙОНТИК ОЛЕКСАНДРА ОЛЕКСАНДРІВНА

УДК 373.3.016:003-028.31"19/20"(043.3)

**ЧИТАНКА ЯК ЗАСІБ ФОРМУВАННЯ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ
В УЧНІВ ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ
(друга половина XX – початок XXI століття)**

13.00.01 – загальна педагогіка та історія педагогіки

АВТОРЕФЕРАТ
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата педагогічних наук

Дрогобич – 2019

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана в Дрогобицькому державному педагогічному університеті імені Івана Франка, Міністерство освіти і науки України.

Науковий керівник – доктор педагогічних наук, професор
Чепіль Марія МIRONІВНА,
Дрогобицький державний педагогічний
університет імені Івана Франка,
кафедра загальної педагогіки
та дошкільної освіти, завідувач.

Офіційні опоненти: доктор педагогічних наук, професор
Кодлюк Ярослава Петрівна,
Тернопільський національний педагогічний
університет імені Володимира Гнатюка,
кафедра педагогіки і методики
початкової та дошкільної освіти, професор;

кандидат педагогічних наук, доцент
Прокопів Любов Миколаївна,
ДВНЗ «Прикарпатський національний
університет імені Василя Стефаника»,
кафедра педагогіки імені Б. Ступарика,
доцент.

Захист дисертації відбудеться 25 березня 2019 р. об 11⁰⁰ годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 36.053.01 у Дрогобицькому державному педагогічному університеті імені Івана Франка за адресою: 82100, Львівська обл., м. Дрогобич, вул. Івана Франка, 24, 2-й поверх, к. 20.

З дисертацією можна ознайомитися на сайті <http://dspu.edu.ua/science/spec-rady/general-pedagogics/disertations/> та у бібліотеці Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка за адресою: 82100, м. Дрогобич, вул. Лесі Українки, 2.

Автореферат розіслано 22 лютого 2019 р.

Учений секретар
спеціалізованої вченої ради

Т. І. Пантюк

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність дослідження. Концепція «Нова українська школа» актуалізувала важливу проблему – виховання відповідального громадянина. Одним з провідних завдань початкової школи є формування компетенцій як категорій, що фіксують суспільно визначений комплекс певного рівня знань, умінь, навичок, ставлень, які можна застосувати в широкій сфері діяльності людини (вміння вчитися, загальнокультурна, громадянська, здоров'язбережувальна і соціальна компетентність з питань інформаційно-комунікаційних технологій). Формування відповідальності в учнів початкової школи є надзвичайно важливим, оскільки поєднання інтелектуального та індивідуального творчого розвитку дитини не повинно применшувати увагу до моральності, гармонійного співіснування людини в суспільстві, урівноважувати власні потреби з соціальними умовами, плекати емоційну сферу дитячого світосприймання тощо.

На сучасному етапі розвитку суспільства існує проблема формування відповідальності як особистісної якості, потрібної для успішного співіснування людей у соціумі, позаяк сприяє виробленню моральних переконань, вмінню вибудовувати стратегію власного і соціального розвитку кожного індивіда зокрема та спільноти як громади. Виховання особистості тісно пов'язане з науковими пошуками у царині формування відповідальності як ціннісного поняття.

Проблеми організації освітнього процесу у початковій школі як первинній і значимій ланці становлення індивідуальності дитини знайшли висвітлення у працях І. Адамович, О. Адаменко, Н. Басюк, С. Богданова, М. Левківського, О. Савченко та ін. У молодшому шкільному віці навчальна діяльність є провідною (Г. Костюк), а читанка – одним із головних засобів навчання. Зміст шкільних підручників як чинник виховання молодших школярів розкрито у низці наукових досліджень (О. Бандура, В. Безпалько, Г. Білавич, Р. Зозуляк, Д. Луцик, Г. Розлуцька, Н. Сабат, О. Савченко, Л. Стахів, Б. Ступарик, М. Чепіль та ін.).

Різні аспекти формування відповідальності висвітлено у студіях сучасних науковців: соціально-педагогічні умови розвитку соціальної відповідальності учнів у мікросередовищі загальноосвітнього навчального закладу (О. Василенко); соціально-педагогічні технології виховання відповідального ставлення до здоров'я в учнівської молоді (Н. Зимівець); педагогічні умови виховання громадянської відповідальності учнів (К. Пекач); інтегрований урок як один із засобів формування в учнів відповідального ставлення до власного здоров'я (Л. Литвиненко); особливості розвитку відповідальності в учнів на основі вивчення іноземної мови (О. Патинок); виховання відповідальної поведінки в учнів 7–8-х класів загальноосвітньої школи (Т. Куниця); формування соціальної відповідальності старшокласників у позанавчальній діяльності (В. Тернопільська).

Виховання відповідальності у дітей шестирічного віку у взаємодії сім'ї та школи досліджує Н. Стаднік; наполегливості молодших школярів у процесі позакласної ігрової діяльності – З. Діхтяренко; формування відповідального ставлення молодших школярів до навчання – О. Ковшар; моральних якостей учнів 3–4-х класів у процесі туристсько-краєзнавчої діяльності – Т. Троценко; почуття відповідальності у молодших школярів – Н. Басюк. У контексті нашого дослідження заслуговує на увагу дисертація С. Світельської-Дірко, присвячена вихованню відповідальності в учнів молодших класів засобами казки в творчості В. Сухомлинського.

Проблематика дослідження актуалізується низкою суперечностей між:

- потребою суспільства у відповідальних громадянах та недостатнім осмисленням історичного досвіду виховання відповідальності у молодших школярів;
- потребою формування відповідальності в учнів початкової школи та недостатнім змістовим наповненням сучасних читанок творами, які висвітлюють означену проблему;
- доцільністю оновлення змісту читанок та використанням нових засобів, методів у формуванні відповідальності як однієї з важливих якостей учнів молодших класів в умовах освітнього діалогу.

Актуальність проблеми, відсутність цілісного дослідження історичної ретроспективи формування відповідальності молодшого школяра засобом читанки зумовили вибір теми дисертаційної роботи: **«Читанка як засіб формування відповідальності в учнів початкової школи (друга половина XX – початок XXI століття)»**.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційна робота виконана згідно з планом науково-дослідницької роботи кафедри загальної педагогіки та дошкільної освіти Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка як складова комплексної наукової проблеми «Формування цінностей особистості в європейському освітньому просторі: теорія та практика» (номер державної реєстрації 0113U001233). Тема дисертації затверджена вченою радою Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка (протокол № 13 від 22 листопада 2012 р.) та узгоджена у Міжвідомчій раді з координації наукових досліджень з педагогічних та психологічних наук в Україні НАПНУ (протокол № 2 від 26 лютого 2013 р.).

Мета дослідження: ретроспективний аналіз змісту читанок для дітей молодшого шкільного віку як засобу формування відповідальності (друга половина XX – початок XXI ст.).

Згідно з поставленою метою визначено **завдання:**

- проаналізувати стан дослідженості проблеми у вітчизняній та зарубіжній науці;
- обґрунтувати періодизацію змістового наповнення читанок як засобу формування відповідальності в учнів початкової школи;

- розкрити зміст читанок у формуванні відповідального ставлення до трудової та пізнавальної діяльності упродовж 1958–1985 рр.;

- охарактеризувати зміст читанок та його роль у формуванні відповідального ставлення до суспільно корисної діяльності молодших школярів (1985–1991);

- висвітлити зміст читанок у формуванні відповідальності як інтегрованої якості молодшого школяра (1991–2015).

Об’єкт дослідження – читанка як засіб формування відповідальності у дітей молодшого шкільного віку.

Предмет дослідження – зміст читанок та його роль у формуванні відповідальності в учнів початкової школи (1958–2015).

Теоретичну основу дослідження становлять:

- методологія історико-педагогічного дослідження (О. Адаменко, Н. Гупан, С. Золотухіна, В. Курило, М. Левківський, О. Сухомлинська та ін.);

- історія розвитку освіти та педагогічної думки в Україні (А. Алексюк, В. Вихрущ, Т. Завгородня, О. Квас, В. Кемінь, М. Пантук, І. Стражнікова, Б. Ступарик, О. Сухомлинська, М. Чепіль та ін.);

- філософські теорії освіти (М. Бахтін, Г. Васянович, Л. Кольберг, В. Лутай, Ж. Піаже, Н. Скотна, В. Скотний, В. Татенко та ін.);

- положення про розвиток та становлення особистості (І. Бех, Л. Божович, М. Боришевський, Л. Виготський, З. Карпенко, С. Максименко, Р. Павелків, І. Підласий, С. Рубінштейн, М. Савчин та ін.);

- положення законодавчих документів, у яких відображено питання формування відповідальності в учнів початкової школи (Державна національна програма «Освіта» (Україна ХХІ ст.), Закон України «Про загальну середню освіту», концепція «Нова українська школа», «Концепція виховання дітей та молоді в національній системі освіти», «Концепція національного виховання», «Державний стандарт початкової освіти»);

- основні положення підручникотворення (І. Адамович, Я. Кодлюк, В. Лазаревський, О. Савченко, Н. Скрипченко та ін.).

Методи дослідження: *загальнонаукові* (аналіз, синтез, систематизація, узагальнення, індукція, дедукція) – для опрацювання наукових джерел і з’ясування сутності формування відповідальності в учнів початкової школи; *пошуково-бібліографічний* – для вивчення бібліотечних фондів, каталогів, описів, видань тощо; *персоналістично-біографічний* – для розкриття наукових ідей та педагогічних поглядів авторів читанок щодо формування відповідальності у молодших школярів; *герменевтичний* – для осмислення ідеї відповідальності школяра з огляду сутності її онтологічних, гносеологічних і аксіологічних засад); *історико-ретроспективний* – для вивчення ступеня наукового осмислення й аналізу особливостей екстраполяції досвіду використання змісту читанок у формуванні відповідальності у дітей та репрезентації ідеї відповідальності у вітчизняному педагогічному дискурсі досліджуваного періоду; *контент-аналіз* – для формалізованого

вивчення джерельної бази з метою якісної інтерпретації змістового наповнення читанок.

Джерельна база дослідження – фонди Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського, Львівської національної наукової бібліотеки України імені В. Стефаника, бібліотек ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника», Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка, Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка; дослідження філософів, педагогів, психологів; нормативно-правові документи у сфері вітчизняної освіти і школи (Закон України «Про освіту», «Концепція середньої загальноосвітньої школи України», «Концепція розвитку початкової освіти у контексті реформування загальної середньої освіти», «Концепція розвитку освіти України на період 2015–2025 років» та ін.); читанки для учнів початкової школи; педагогічні часописи; історико-педагогічна література досліджуваного періоду.

Хронологічні межі дослідження охоплюють період 1958–2015 рр. *Нижня межа* визначається прийняттям Закону «Про зміцнення зв'язку школи з життям і про дальший розвиток системи народної освіти в країні» (1958), відповідно до якого розпочато перебудову системи освіти, зокрема початкової. *Верхня межа* обумовлена реформами в початковій освіті, прийняттям «Концепції середньої загальноосвітньої школи України» (2015), «Концепції розвитку початкової освіти у контексті реформування загальної середньої освіти» (2015), «Концепції розвитку освіти України на період 2015–2025 років» у рамках спільного проекту Міжнародного фонду «Відродження» та благодійного фонду «Інституту розвитку освіти» (2015), першої презентації концепції «Нова українська школа».

Наукова новизна та теоретичне значення дисертаційної роботи полягають у тому, що:

уперше цілісно досліджено зміст читанок у формуванні відповідальності в учнів початкової школи (друга половина ХХ – початок ХХІ ст.); виокремлено основні групи детермінант змістового наповнення читанок як засобу формування відповідальності в учнів початкової школи у визначених хронологічних межах: суспільно-політичні; соціально-економічні; культурно-освітні; обґрунтовано періодизацію змістового наповнення читанок (1958–2015) як засобу формування відповідальності у молодших школярів, в основу якої покладено визначені критерії (суспільно-політичні чинники, правове регулювання початкової освіти, нові методи навчання молодших школярів): *перший* (1958–1971) – спрямованість змісту читанок для початкової школи на формування відповідального ставлення до трудової діяльності; *другий* (1971–1985) – зорієнтованість змісту читанок на формування відповідального ставлення до пізнавальної діяльності молодшого школяра; *третій* (1985–1991) – оновлення змісту читанок у формуванні відповідального ставлення до суспільно корисної діяльності молодших школярів; *четвертий*

(1991–2015) – модернізація змісту читанок у формуванні відповідальності як інтегрованої якості молодшого школяра; розкрито виховну спрямованість читанок для початкової школи у формуванні відповідального ставлення до трудової, пізнавальної, суспільно корисної діяльності (1958–1991); доведено важливість змісту читанок у формуванні відповідальності як інтегрованої якості дітей молодшого шкільного віку (1991–2015); розроблено й апробовано авторську програму курсу «Читанка як засіб формування відповідальності в учнів початкової школи: історія і сучасність» і хрестоматію «Виховуємо відповідальність (за творами В. Сухомлинського)»;

– уточнено сутність базових понять дослідження (відповідальність, формування відповідальності у молодших школярів, читанка як засіб формування відповідальності в учнів початкової школи);

– подальшого розвитку набули ідеї використання читанок у формуванні відповідальності у молодших школярів та визначено їхню актуальність для сучасної теорії і практики виховної роботи у початковій школі.

Практичне значення дослідження полягає у тому, що його матеріали лягли в основу авторської програми курсу «Читанка як засіб формування відповідальності в учнів початкової школи: історія і сучасність» і хрестоматії «Виховуємо відповідальність (за творами В. Сухомлинського)». Матеріали дисертаційного дослідження апробовані під час читання нормативних курсів «Історія педагогіки», «Педагогіка», «Педагогічні технології у початковій школі», проведення практично-семінарських занять, при розробці спецкурсів та спецсемінарів для студентів педагогічних закладів вищої освіти, підготовки магістрами й аспірантами наукових повідомлень, статей із апробованої тематики; вчителями у роботі з дітьми молодшого шкільного віку.

Отримані у процесі дослідницької роботи результати можуть бути використані в освітньому процесі вищої та початкової шкіл, при укладанні навчальних програм з історії педагогіки, спецкурсів і спецсемінарів, написанні навчально-методичної та довідкової літератури, педагогічних антологій.

Особистий внесок здобувача. В опублікованій хрестоматії «Виховуємо відповідальність (за творами В. Сухомлинського)» [1] автору належить відбір творів В. Сухомлинського з проблеми формування відповідальності; згрупування їх за особливостями виховання відповідальності у різних проявах життєдіяльності дитини; розробка запитань до текстів творів, які підкреслюють власне ставлення читача до подій, описаних у них, сприяють бажанню проаналізувати власну поведінку, зіставити з діями героїв творів, усвідомити і прийняти відповідальність як норму людського соціального прояву. У статті «Авторська казка у сучасному виховному процесі» [20] автор обґрунтувала методологічні засади використання жанру авторської казки у вихованні дітей молодшого шкільного віку, розкрила зміст казок українських письменників.

Упровадження результатів дослідження. Основні результати дисертації впроваджено в освітній процес Львівського національного університету імені Івана Франка (довідка № 2661-У від 14.06.2018 р.), ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника» (довідка № 01-15/03-857 від 11.06.2018 р.), Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка (довідка № 759-33/03 від 04.06.2018 р.), Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка (довідка № 570 від 31.05.2018 р.), Рівненського державного гуманітарного університету (довідка № 66-01-12 від 14.06.2018 р.), КЗ «Харківська гуманітарно-педагогічна академія» (довідка 431/01-13 від 19.06.2018 р.), загальноосвітніх шкіл I–III ступенів № 1 імені Івана Франка та № 4 м. Дрогобич (довідка № 01-4/879 від 07.06.2018 р.).

Апробація результатів дослідження. Основні положення та результати проведеного дослідження оприлюднено на науково-практичних конференціях:

міжнародних: «Сравнительная педагогика в условиях международного сотрудничества и европейской интеграции» (Брест, Білорусь, 2013), «Інновації у вищій школі: проблеми та перспективи в освіті і науці» (Кременець, 2013), «Педагог третього тисячоліття: науково-методичний дискурс» (Дрогобич, 2013), «Педагогічна теорія і практика в контексті інтеграційних процесів» (Тернопіль, 2014), «Дитинство без насилля: суспільство, школа і сім'я на захисті прав дітей» (Тернопіль, 2014), «Модернізація педагогічної освіти як основа інтенсифікації професійної та світоглядно-методологічної підготовки вчителя сучасної школи» (Дрогобич, 2014), «Сравнительная педагогика в условиях международного сотрудничества и европейской интеграции» (Брест, Білорусь, 2015), «Підготовка педагогів до виховної роботи в Україні та Польщі» (Дрогобич, 2015), «Військова освіта та наука» (Київ, 2015), «Psychopedagogiczne problemy edukacji i funkcjonowania człowieka – teoria i praktyka» (Люблін, 2015), «Виховання в контексті цивілізаційних процесів» (Дрогобич, 2017), «Osobowość, społeczeństwo, polityka» (Люблін, Польща, 2017), «Психолого-педагогічний і соціальний супровід дитинства в освітньому просторі: проблеми та перспективи» (Слов'янськ, 2017), «Роль освіти у сталому розвитку гірського регіону» (Івано-Франківськ, 2017), «Військова освіта і наука: сьогодення та майбутнє» (Київ, 2017), «Сучасна початкова освіта: проблеми, теорія, практика» (Дрогобич, 2017);

всеукраїнських: «Українське національне виховання: реалії, тенденції, перспективи» (Дрогобич, 2013), «Виховна робота з дітьми: теорія і практика» (Дрогобич, 2017), «Проблеми дитинства в контексті сучасної педагогіки» (Дрогобич, 2018), «Педагогіка Василя Сухомлинського: від традицій до інновацій» (Дрогобич, 2018);

регіональних: «Формування цінностей особистості: європейський вектор і національний контекст» (Дрогобич, 2014), «Веселковий світ дитинства» (Дрогобич, 2016), «Психолого-педагогічні аспекти виховання особистості в

системі неперервної освіти» (Дрогобич, 2016), «Калейдоскоп педагогічної творчості» (Дрогобич, 2017).

Публікації. Результати дослідження відображено в 22 публікаціях, із них 9 статей у фахових науково-педагогічних виданнях України, 5 – у зарубіжних виданнях, 3 – у збірниках наукових праць, 4 – у збірниках матеріалів конференцій, 1 хрестоматія.

Структура та обсяг дисертації. Робота складається зі вступу, двох розділів, висновків до кожного з них, загальних висновків, списку використаних джерел (355 позицій, з них 13 іноземною мовою), містить 3 рисунки, 8 додатків. Загальний обсяг дисертації складає 291 сторінку, із них основного тексту – 174 сторінки.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У **вступі** обґрунтовано актуальність досліджуваної проблеми, розкрито стан її наукової розробленості, зв'язок з науковими програмами, планами, темами, визначено мету й завдання дисертаційної роботи, сформульовано її об'єкт і предмет, схарактеризовано теоретичну основу, методи дослідження, його хронологічні межі, виокремлено наукову новизну та практичне значення, подано інформацію про форми і сферу апробації та впровадження результатів дослідження, публікації автора, окреслено структуру дисертації, її обсяг.

У *першому розділі* – **«Формування почуття відповідальності у змісті читанок для початкової школи як наукова проблема»** – проаналізовано стан дослідженості проблеми у вітчизняній і зарубіжній науці, охарактеризовано базові поняття дисертаційної роботи, обґрунтовано періодизацію змістового наповнення читанок як засобу формування відповідальності в учнів початкової школи.

Аналіз джерел засвідчив, що проблема формування відповідальності у дітей молодшого шкільного віку є актуальною. Теоретичні засади формування морально-етичних почуттів у молодших школярів висвітлюють психологи (Н. Басюк, І. Бех, Л. Божович, М. Боришевський, М. Іванчук, О. Киричук, О. Кононко, С. Ладивір, О. Лазорко, Г. Ложкін, М. Савчин), зазначаючи, що молодший шкільний вік – сенситивний період, коли найактивніше можуть розвиватися соціально значущі якості особистості, це період певної емоційної пластичності. Педагоги (О. Адаменко, С. Богданов, М. Левківський, Т. Поніманська, О. Савченко, Н. Стаднік, О. Сухомлинська, К. Чорна та ін.) виокремлюють молодший шкільний вік як особливий у формуванні відповідального ставлення до навчання, закладання основ відповідальної поведінки в соціумі.

Зміст виховання відповідальності у процесі суспільно корисної діяльності розкрито у дослідженнях Л. Артеменко, В. Вихрущ, А. Жаворонка, Л. Ітельсона та ін. Виховання відповідальності у школярів у діяльності шкільного колективу описано у наукових статтях Т. Веретенко, С. Гагаріної,

М. Левківського, Ю. Тамбовкіна, Н. Тена, К. Чорної та ін. Формування відповідальності у підлітків окреслено у працях Г. Земченкової, В. Хворостовського, Н. Шевченко. Низка дисертаційних досліджень (В. Горовенко, А. Іваненко, Л. Ленчукова, В. Тернопільська та ін.) аналізують напрями виховання відповідальності у старшокласників. Метою виховання дитини є формування активної життєвої позиції, моральної досконалості, вміння співіснувати в соціальному середовищі і відчувати гармонію з природою тощо. Такі якості неможливо здобути як переконання та модель власної поведінки без почуття відповідальності.

Сформульовано визначення поняття «відповідальність»: це частина внутрішнього світогляду людини, що визначає її етичні, естетичні, культурологічні цінності, які згодом стають власними переконаннями, має інтегровану форму особистісного розуміння та діяльнісного прояву активної позиції дитини, різновекторний прояв у суспільно-творчій, здоров'язбережувальній, природоохоронній, культурній діяльності.

Констатовано, що соціальна відповідальність має стати одним із визначальних чинників сформованості почуття власної значимості, відчуття приналежності до соціального оточення, тому її виховання є нагальним завданням сучасної початкової школи. Його реалізацію вбачаємо через вироблення у дітей читацьких інтересів, прищеплення поваги до базових знань, які людина має можливість черпати з читанки, прийняття допустимих для розуміння цінностей, зіставлення їх із суспільними вимогами тощо.

Виокремлено й охарактеризовано основні групи детермінант змістового наповнення читанок як засобу формування відповідальності в учнів початкової школи упродовж 1958–2015 рр. (суспільно-політичні, соціально-економічні, культурно-освітні). У період адаптації до навчання у школі, через опанування змісту читанок школяр освоює нову соціальну роль, його поведінка стає відповідальнішою. Психолого-педагогічні чинники детермінують структуру і тривалість навчання у початковій школі, регламентують відбір змісту освіти для певної вікової категорії учнів, який представлено у читанках як основному носієві змісту.

Обґрунтовано періодизацію змістового наповнення читанок як засобу формування відповідальності у молодших школярів (*перший* (1958–1971) – спрямованість змісту читанок для початкової школи на формування відповідального ставлення до трудової діяльності; *другий* (1971–1985) – зорієнтованість змісту читанок на формування відповідального ставлення до пізнавальної діяльності молодшого школяра; *третій* (1985–1991) – оновлення змісту читанок у формуванні відповідального ставлення до суспільно корисної діяльності молодших школярів; *четвертий* (1991–2015) – модернізація змісту читанок у формуванні відповідальності як інтегрованої якості молодшого школяра).

Розкрито поняття «читання», сутність якого передбачає формування навичок свідомого, правильного виразного читання, закріплення і

удосконалення їх, а також вироблення прагнення до самостійного опрацювання тексту, розуміння змісту та мети викладу, усвідомлення для себе ціннісного багажу виховних ідей творів.

Доведено, що читанка виконує важливу функцію формування світогляду, а основи його активного сприймання та інтеграції припадають на період молодшого шкільного віку. Читанка як засіб формування відповідальності дає змогу переосмислити глобальні цілі загальноосвітньої підготовки учнів початкової школи, що передбачає на сучасному етапі складну діалектичну єдність загальнолюдського і національного; особистого розуміння змісту моральних цінностей і презентацію їх у поведінкових проявах; осмислення змісту навчальних книг та проєкцію їх сутності на життєдіяльність; пізнавальний інтерес до читання як засобу культурного зростання і усвідомлення цінностей моральних уроків у спілкуванні з однолітками та молодшими, дорослими, природою, довкіллям, вироблення власної стратегії саморозвитку і самопрезентації тощо.

У другому розділі – **«Зміст читанок як засіб формування відповідальності в учнів початкової школи (друга половина ХХ – початок ХХІ століття)»** – прослідковано еволюцію змістового наповнення читанок для початкової школи у формуванні відповідального ставлення до трудової, пізнавальної, суспільно корисної діяльності, а також у формуванні відповідальності як інтегрованої якості дітей молодшого шкільного віку у період 1991–2015 рр.

Аналіз змісту читанок для першого (О. Бадюк, С. Білий, І. Богмат, Н. Гов'ядовська, Н. Свиридова), другого (П. Гавриленко, В. Глущенко, Н. Гов'ядовська, О. Горовий, Ф. Кисельов, К. Корнієнко, М. Марчук, Є. Ременюк), третього (Т. Войтиченко-Варнавська, К. Коваленко, К. Корнієнко, М. Миронов) і четвертого класів (К. Корнієнко, М. Миронов), опублікованих у 1958–1971 рр., засвідчив, що у них вміщено значну кількість творів енциклопедичного характеру, більшість з яких складено у формі розповідей, уривків з наукових текстів, фрагментів з повістей. Твори мають пізнавальний характер, спонукають до формування відповідального ставлення до праці, робітничих професій, ретельності у навчанні та послуху у співжитті в суспільстві. За виховним спрямуванням більшість текстів має ідеологічний, атеїстичний зміст, пропонує відповідальну поведінку героїв.

У змісті читанок окресленого періоду домінують проблеми трудового виховання, возвеличення людей праці, ознайомлення учнів з трудовими професіями, у них наводяться приклади позитивних взаємин людей у спільній діяльності, виокремлюються такі риси характеру, як працьовитість, старанність, бажання допомогти іншим, стати соціально корисним (Рис. 1).

Упродовж 1971–1985 рр. читанки для учнів початкової школи (Л. Балацька, Н. Волошина, Т. Горбунцова, Г. Ковальчук, І. Маркова, Н. Миронов, Л. Нарочна, О. Савченко, Н. Скрипченко, Н. Ткаченко, О. Шинкаренко) структуровані за розділами, мають календарне планування.

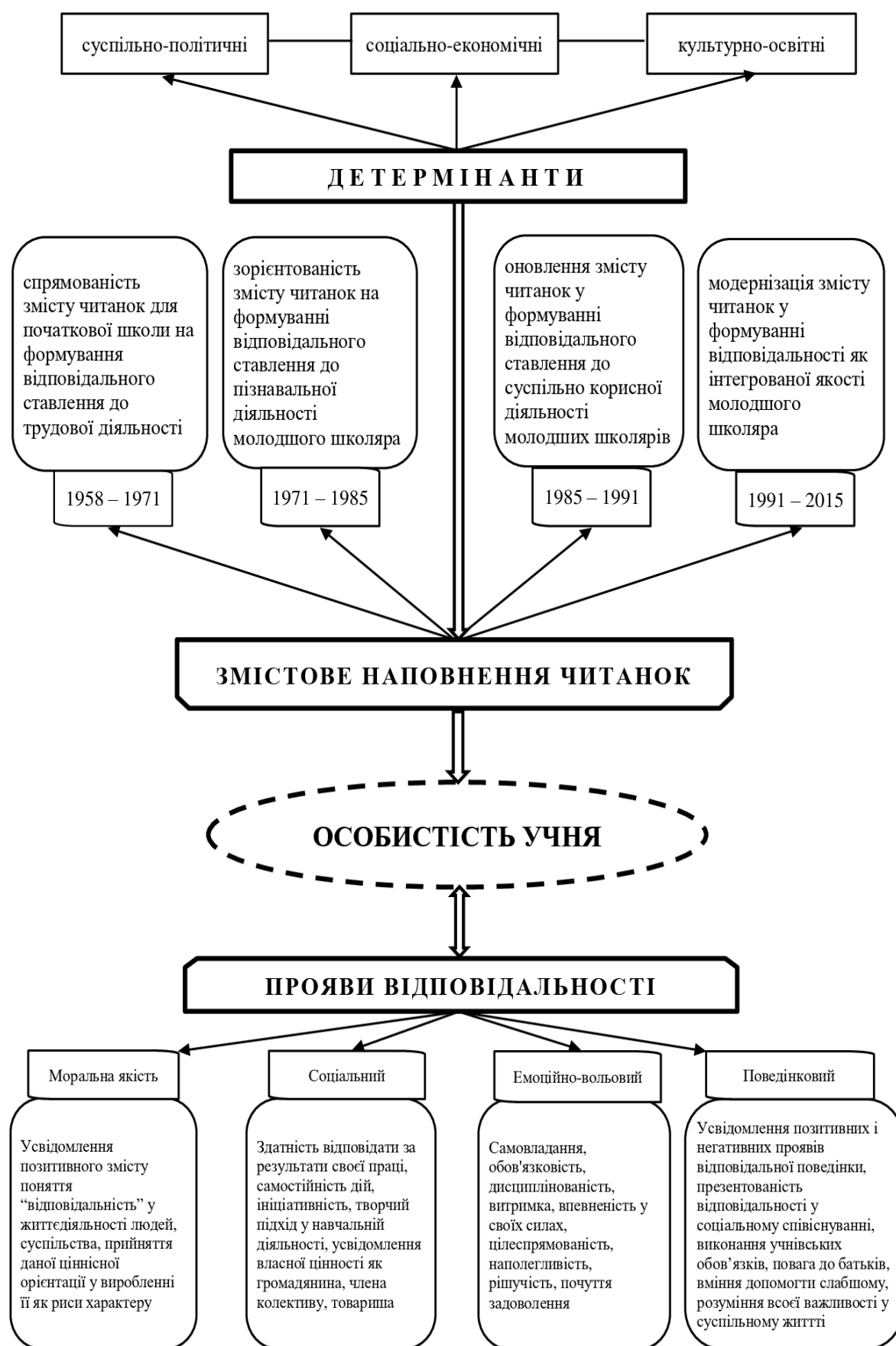

Рис. 1 Змістове наповнення читанок як засобу формування відповідальності в учнів початкової школи (1958 – 2015 рр.)

Основною ідеєю змісту творів (казки, оповідання, вірші) є їхня спрямованість на формування відповідального ставлення до навчання як основного обов'язку учня, що презентується на рівні соціальної, моральної та громадянської активності. У змісті читанок відповідальність виступає зовнішнім проявом виховання як поведінка, хоча з'являються тексти, близькі за сюжетом до життя школярів, основним лейтмотивом яких є служіння ідеалам комуністичної партії, матеріалістичний світогляд, прагнення стати корисним суспільству.

Розкрито зміст творів, які сприяють формуванню відповідальної поведінки школярів у навчальній діяльності, вихованні суспільно корисних громадян, які є дисциплінованими, вміють відрізняти добрі вчинки від негідних і зобов'язуються виконувати всі настанови дорослих. Проте часто відсутнє власне ставлення до світу, людей, до самого себе. Аналіз вчинків героїв творів сприяє прищепленню дітям здатності не бути байдужими і допомагати один одному в розв'язанні шкільних проблем. Покликанням школи було відкрити кожному учневі шлях до реалізації потреби усвідомити себе відповідальною, соціально корисною особистістю, яка володіє потрібними переконаннями, у дорослому житті зможе продовжити справу попередніх поколінь.

Стверджується, що зміст читанок (М. Білецька, В. Вашуленко, М. Вашуленко, Т. Горбунцова, О. Савченко, Б. Саженик, М. Саженик, В. Спасенко, Н. Скрипченко, О. Шинкаренко), опублікованих упродовж 1985–1991 рр., набув естетично якісного й емоційно позитивного характеру.

Незважаючи на те, що в основу побудови читанок лягли ідейно-політичний, тематичний, літературно-художній та хронологічний принципи, їхнє оформлення було художньо якіснішим. Тематика відповідальності позначена громадянським характером. У них вміщено значно більше творів українських авторів, оспівана краса радянської України, звитяги її людей. Формування відповідальності набуло гуманістичного змісту (милосердя, повага до батьків, любов до своєї країни і готовність стати на її захист).

Наскрізною ідеєю стає відповідальне ставлення до шкільного майна, суспільно корисної праці, налагодження позитивних моральних взаємин у колективі, прагнення вчитися «на відмінно», повага до старших, допомога слабшим, любов до Батьківщини, гордість за її технічні досягнення, освоєння цілих земель тощо. У змісті читанок превалювало формування відповідального самоусвідомлення себе як представника великої, могутньої країни для подальшої її розбудови.

Зміст читанок початку 90-х рр. ХХ ст. характеризується національною спрямованістю творів. Автори (М. Бабенко, І. Білий, М. Вашуленко, Н. Волошин, Д. Грабар, Д. Горяний, С. Жовнір-Коструба, Н. Жовнір-Івасько, О. Жовнір, М. Захарійчук, Г. Кирпа, В. Колесниченко, Д. Луцик, В. Наumenко, Л. Нечай-Горбачук, К. Прищепа, С. Прищепа, М. Проць, О. Савченко, А. Савшак, Н. Скрипченко, В. Скуратівський, Д. Чередниченко, М. Чорна

та ін.) демонструють відповідальність на зразках кращих прикладів. Герої творів – діти, славні козачата, які можуть хоробро захищати власну країну, досконало володіють рідною мовою, гордяться культурними традиціями свого народу. Читанки вміщують твори героїко-патріотичного, релігійного змісту письменників української діаспори, дитячих письменників міжвоєнного періоду. Відповідальне ставлення до вивчення історії та культури українського народу стало провідною ідеєю їхнього змісту.

У змісті читанок, опублікованих на початку ХХІ ст., переважає гуманістичне та національне спрямування, виховання шляхетності у стосунках між людьми, відповідального ставлення до власного здоров'я, природи тощо. Лейтмотивом творів є шанобливе ставлення до історичного минулого України, виховання відповідальності у дітей на засадах мужності, любові до рідної землі, дбайливого ставлення до культури, мови, традицій. Гуманістична сутність відповідальності розкрита як уміння самостійно мислити, пояснювати суперечності у вчинках героїв, вибирати добро. Моральність стає важливим мотивом поведінки героїв читанок.

ВИСНОВКИ

Проведення ретроспективного аналізу змісту читанок для дітей молодшого шкільного віку як засобу формування відповідальності (друга половина ХХ – початок ХХІ ст.) дало змогу осмислити ідеї відповідальності молодшого школяра з огляду на сутність її онтологічних, гносеологічних і аксіологічних засад. Результати дослідження уможливили формулювання низки висновків:

1. Історіографія проблеми дає підстави виокремити такі напрями її дослідження: *відповідальність як одна з основних у моральному становленні особистості молодшого школяра* (І. Бех, Н. Басюк, Т. Веретенко, В. Горовенко, М. Левківський, С. Максименко, І. Підласий, М. Сметанський, О. Савченко, О. Сухомлинська та ін.); *формування відповідальності засобом читанки* (Д. Грабар, С. Жовнір-Коструба, Н. Жовнір-Івасько, О. Жовнір, Г. Кирпа, М. Вашуленко, Д. Луцик, В. Науменко, К. Прищеп, М. Проць, О. Савченко, А. Савшак, Н. Скрипченко, Д. Чередниченко, М. Чорна та ін.); *зміст, виховна і пізнавальна функції читанки для учнів початкової школи як основного підручника* (О. Адаменко, І. Адамович, Я. Кодлюк, В. Лазаревський, О. Савченко, О. Янченко та ін.). Сформульовано визначення поняття «відповідальність».

Виокремлено основні групи детермінант, які визначали змістове наповнення читанок як засобу формування відповідальності в учнів початкової школи упродовж 1958–2015 рр.: *суспільно-політичні*: розробка освітніх стратегій, спрямованих на задоволення потреб суспільного розвитку; ідеологізація освіти, атеїзм; національна лінія виховної політики освіти; глобалізаційні та євроінтеграційні процеси; регіональна спрямованість;

соціально-економічні: трирічна і чотирирічна системи початкової освіти; зміст освіти, спрямований на задоволення економічних потреб суспільства – освоєння цілих земель, будівництво БАМу, підкорення космосу, технологізація виробництва, використання комп'ютерних технологій; подолання соціальних криз, тенденція пропаганди робітничо-селянських професій, національна ідентичність, полікультурність, гендерна рівність; *культурно-освітні*: розробка стратегії виховання людини для служіння суспільству; впровадження моделі особистісно орієнтованого виховання; застосування філософії дитиноцентризму; зменшення ролі кількості знань на користь якості та розвитку творчості дитини; урівноваження пізнавального інтересу з вихованням моральності; відродження кращих виховних традицій українського народу.

2. Здійснений історико-педагогічний аналіз змісту читанок як засобу формування відповідальності в учнів початкової школи (друга половина ХХ – початок ХХІ ст.) дав змогу обґрунтувати періодизацію: *перший період* (1958–1971) – спрямованість змісту читанок для початкової школи на формування відповідального ставлення до трудової діяльності; *другий* (1971–1985) – зорієнтованість змісту читанок на формування відповідального ставлення до пізнавальної діяльності молодшого школяра; *третій* (1985–1991) – оновлення змісту читанок у формуванні відповідального ставлення до суспільно корисної діяльності молодших школярів; *четвертий* (1991–2015) – модернізація змісту читанок у формуванні відповідальності як інтегрованої якості молодшого школяра.

3. Доведено, що читанка виступає основним засобом формування відповідальності у дітей молодшого шкільного віку. Упродовж 1958–1985 рр. зміст творів спрямований на формування відповідального ставлення до трудової та пізнавальної діяльності. У змісті читанок (1958–1971) акцентовано на доцільності і важливості залучення молодших школярів до трудової діяльності. Відповідальність формується через зміст творів читанок як прояв громадянського обов'язку у трудовій діяльності, природоохоронних заходах, ставленні до старших, до навчання. Твори пропагують ідеї працелюбності, оспівування людей праці, свідомого ставлення до майбутньої професії. Поведінка героїв творів, їхні вчинки стали основою для вироблення власних суджень, згодом – моделі поведінки, активного бажання проявляти себе в соціальному середовищі, виявляти кращі моральні якості (шляхетність, відповідальність, дбайливість, повагу, бажання творити добрі справи). Зміст читанок (1971–1985) спрямований на формування в учнів початкової школи моральних знань, характерних для реалізації запрограмованої моделі поведінки. Твори для читання покликані допомогти школярам зрозуміти необхідність добре вчитися, освоювати прийоми і способи розв'язання різних моральних поведінкових завдань. Учитель виступає для учнів прикладом сумлінного ставлення до праці, готує їх до життя у суспільстві.

У вихованні почуття відповідальності акцентовано увагу на ставленні до навчання як основного обов'язку учня.

4. Змістовий складник читанок (1985–1991) позначений такими тенденціями: усвідомлення себе громадянином УРСР, відповідальність за її майбутнє, прагнення до інтернаціоналізації, успішного будівництва спільного майбутнього; розуміння позитивних моральних цінностей, які ведуть до прояву відповідальної поведінки; здійснення вибору на користь таких якостей, як чесність, відданість спільній справі, колективна діяльність, відповідальність, усвідомлений осуд негативних проявів поведінки антигероїв; формування людини як працівника – виробника матеріальних і культурних благ, громадянина і суспільного діяча, моральної і культурної особистості, який володіє відповідальною соціальною поведінкою і відчуває себе представником окремого народу. Відповідальне ставлення до праці проявляється не тільки у робітничих і селянських професіях, а й стає значно ширшим (лікарі, космонавти, вчителі, інженери).

5. В умовах незалежної України модернізація змісту читанок зорієнтована на формування відповідальності як інтегрованої якості молодшого школяра. Провідними тенденціями є домінування у змісті творів моральної відповідальності у стосунках з людьми, відповідального і дбайливого ставлення до історії свого народу. Відповідальність набуває інтегрованого характеру у спрямованості на шляхетні прояви людини: моральний зміст вчинків у соціальних стосунках; мотивація до отримання ґрунтовних знань для успішної самореалізації у майбутньому; громадянська відповідальність, коли формується готовність стати на захист своєї країни, гідно представляти її у світовому співтоваристві; валеоекологічна відповідальність як за власне здоров'я, так і за природу; вміння усвідомлювати себе як особистість і розвивати свої таланти. У громадянському змісті відповідальність презентується як повага до законів, символів держави, гордості за героїчне минуле, усвідомлення себе частиною великого культурного народу. У прищепленні почуття відповідальності це відобразилося у введенні до програми з читання учням початкових класів творів відомих українських письменників, які поруч з ідеями полікультурності та толерантності виховують національну гідність та гордість, плекають у дітей шанобливе ставлення до переможних звитяг українського народу. Загалом, зміст читанок сприяє формуванню у школяра пізнавального інтересу, кращих рис характеру, серед яких незаперечно важливе місце займає почуття відповідальності як якості, що інтегрує моральну досконалість, відвагу, почуття гідності, дбайливості, бажання творити добрі справи.

Проведене дослідження змістового наповнення читанок як засобу формування відповідальності в учнів початкової школи не вичерпує усіх аспектів окресленої проблеми. Перспективним напрямом її продовження вважаємо вироблення почуття відповідальності у молодших школярів у процесі позакласного читання, формування соціальної відповідальності у

позанавчальній роботі, порівняльний аналіз виховної спрямованості україномовних та іншомовних читанок щодо формування відповідальності в учнів початкової школи.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ІЗ ТЕМИ ДОСЛІДЖЕННЯ

Праці, в яких опубліковані основні наукові результати дисертації

1. Виховуємо відповідальність (за творами В. Сухомлинського) : хрестоматія / упоряд. Н. З. Дудник, О. О. Свйонтик. Дрогобич : Ред.-вид. відділ ДДПУ ім. Івана Франка, 2018. 111 с.
2. Дудник О. О. Виховання ціннісних орієнтирів засобом української авторської казки. *Вісник Прикарпатського університету. Серія : Педагогіка*. Івано-Франківськ, 2011. Вип. XL. Ч. 2. С. 144–146.
3. Дудник Н. З., Дудник О. О. Значення авторської казки і легенди у вихованні дітей. *Педагогічна теорія і практика* : зб. наук. праць. Київ, 2011. Вип. 2. С. 99–111.
4. Дудник О. О. Методична підготовка педагогів для впровадження методу проектів в практику ДНЗ. *Збірник наукових праць Військового інституту Київського національного університету імені Тараса Шевченка*. Київ, 2013. Вип. 42. С. 144–151.
5. Дудник О. О. Психолого-педагогічні чинники підручникотворення в Україні в другій половині ХХ століття. *Збірник наукових праць Військового інституту Київського національного університету імені Тараса Шевченка*. Київ, 2014. Вип. 46. С. 290–296.
6. Дудник О. О. Формування відповідальної поведінки молодших школярів у оповіданнях В. Сухомлинського. *Людинознавчі студії* : зб. наук. праць Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. Серія : Педагогіка. Дрогобич, 2014. Вип. 29. С. 39–46.
7. Дудник О. Читанка для першокласників як засіб формування відповідальності. *Молодь і ринок*. Дрогобич, 2014. № 9 (116). С. 145–149.
8. Свйонтик О. Виховання почуття відповідальності як прояву моральності. *Людинознавчі студії* : зб. наук. праць Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. Серія : Педагогіка. Дрогобич, 2016. Вип. 2/34. С. 212–221.
9. Свйонтик О. Аналіз текстів шкільних підручників для молодших школярів (90-ті рр. ХХ ст.) щодо формування почуття відповідальності. *Гірська школа українських Карпат*. Івано-Франківськ, 2017. № 16. С. 150–155.
10. Свйонтик О. Читанки як засіб виховання почуття відповідальності у дітей молодшого шкільного віку. *Проблеми сучасного підручника*. Київ, 2018. Вип. 20. С. 406–415.
11. Дудник О. Творчість як основа саморозвитку особистості дитини. *Сравнительная педагогика в условиях международного сотрудничества и*

европейской интеграции : сб. материалов V междунар. науч.-практ. конф., г. Брест, 19–20 мая 2011. Брест, 2011. Ч. 2. С. 71–76.

12. Дудник О. Виховання відповідальності у дітей засобом казки. *Сравнительная педагогика в условиях международного сотрудничества и европейской интеграции* : сб. материалов VI междунар. науч.-практ. конф., г. Брест, 16–17 мая 2013. Брест, 2013. С. 26–28.

13. Дудник О. Виховання відповідального ставлення молодших школярів до навчання. *Wychowanie dzieci i młodzieży w społeczeństwie demokratycznym (na przykładzie Polski i Ukrainy)* : праца zbiorowa / pod red. M. Chepil, W. Petryk, M. A. Stradowski. Warszawa : DUX, 2013. S. 69–79.

14. Дудник О. Відповідальність як моральна якість в оповіданнях В. Сухомлинського. *Spoleczno-pedagogiczne tworzenie rzeczywistości* / red. nauk. M. Chepil, O. Karpenko, W. Petryk. Warszawa, 2017. S. 67–78.

15. Свйонтик О. Виховання відповідальності як моральної якості. *Osobowość, społeczeństwo, polityka* : materiały VI Międzynar. konfer. nauk.-prakt. Cz. 1. Lublin, 11–12 marca 2017. Lublin, 2017. S. 120–123.

Праці апробаційного характеру

16. Дудник О. Проблеми підручникотворення в Україні в другій половині ХХ століття. *Військова освіта і наука: сьогодення та майбутнє* : тези доповідей X міжнар. наук.-практ. конф., м. Київ, 21 листопада 2014. Київ, 2014. С. 382–384.

17. Свйонтик О. Методична підготовка педагогів до процесу формування почуття відповідальності вихованців. *Військова освіта і наука : сьогодення та майбутнє* : тези доповідей XI міжнар. наук.-практ. конф., м. Київ, 27 листопада 2015. Київ, 2015. С. 423–424.

18. Свйонтик О. Казка у вихованні моральної відповідальності. *Формування цінностей особистості: європейський вектор і національний контекст* : зб. матеріалів наук.-практ. конф., м. Дрогобич, 26–27 жовтня 2017. Дрогобич, 2017. С. 227–230.

19. Свйонтик О. Вимоги до ілюстрування навчальних підручників. *Військова освіта і наука: сьогодення та майбутнє* : тези доповідей XIII міжнар. наук.-практ. конф., м. Київ, 24 листопада 2017. Київ, 2017. С. 182–183.

Праці, які додатково відображають наукові результати дисертації

20. Дудник Н. З., Дудник О. О. Авторська казка у сучасному виховному процесі. *Проблеми сучасної педагогічної освіти. Серія : Педагогіка і психологія*. Ялта, 2011. Вип. 29. Ч. 2. С. 180–185.

21. Дудник О. О. Казка як історико-педагогічний феномен. *Актуальні проблеми дошкілля* : зб. наук. праць / за заг. ред. Марії Чепіль. Дрогобич : Ред.-вид. відділ ДДПУ ім. Івана Франка, 2012. С. 266–273.

22. Дудник О. О. Авторська казка як чинник морального виховання дитини. *Проблеми українського національного виховання* : зб. наук. праць / за ред. Н. Скотної, М. Чепіль. Дрогобич : Ред.-вид. відділ ДДПУ ім. Івана Франка, 2013. С. 213–221.

АНОТАЦІЇ

Свйонтик О. О. Читанка як засіб формування відповідальності в учнів початкової школи (друга половина XX – початок XXI століття). – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата педагогічних наук зі спеціальності 13.00.01 – загальна педагогіка та історія педагогіки. – Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка, Дрогобич, 2019.

У дисертації цілісно досліджено зміст читанок щодо формування відповідальності в учнів початкової школи (друга половина XX – початок XXI ст.); обґрунтовано періодизацію змістового наповнення читанок як засобу формування відповідальності у молодших школярів. Висвітлено зміст читанок у формуванні відповідального ставлення до трудової, пізнавальної, суспільно корисної діяльності, а також відповідальності як інтегрованої якості дітей молодшого шкільного віку. Розроблено і впроваджено в освітній процес підготовки майбутніх учителів авторську програму «Читанка як засіб формування відповідальності в учнів початкової школи: історія і сучасність» і хрестоматію «Виховуємо відповідальність (за творами В. Сухомлинського)».

Ключові слова: учні молодшого шкільного віку, читанка, формування відповідальності, відповідальне ставлення до трудової, пізнавальної і суспільно корисної діяльності, соціальна відповідальність, громадянська відповідальність.

Свйонтик А. А. Учебники по чтению как средство формирования ответственности в учащихся начальной школы (вторая половина XX – начало XXI века). – Квалификационный научный труд на правах рукописи.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата педагогических наук по специальности 13.00.01 – общая педагогика и история педагогики. – Дрогобычский государственный педагогический университет имени Ивана Франко, Дрогобыч, 2019.

В диссертации целостно исследовано содержание учебников по чтению в формировании ответственности учащихся начальной школы (вторая половина XX – начало XXI в.), обоснованно периодизацию содержательного наполнения учебников по чтению как средства формирования ответственности у младших школьников. Освещено содержание учебников по чтению в формировании ответственного отношения к трудовой,

познавательной, общественно-полезной деятельности, а также ответственности как интегрального качества детей младшего школьного возраста. Разработано и внедрено в образовательный процесс подготовки будущих учителей авторскую программу «Учебники по чтению как средство формирования ответственности в учащихся начальной школы: история и современность» и хрестоматию «Воспитываем ответственность (за произведениями В. Сухомлинского)».

Ключевые слова: учащиеся младшего школьного возраста, учебники по чтению, формирование ответственности, ответственное отношение к трудовой, познавательной и общественно-полезной деятельности, социальная ответственность, гражданская ответственность.

Sviontyk O. O. Reader as a means of forming responsibility of primary school students (the second half of the XX – the beginning of the XXI century). – Qualification scientific work on the rights of a manuscript.

Thesis for a candidate degree of pedagogical sciences in specialty 13.00.01 – General Pedagogy and History of Pedagogy. – Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University, Drohobych, 2019.

In the thesis the content of readers in formation of the responsibility of primary school students (the second half of the XX – the beginning of the XXI century) is comprehensively explained. The historical and pedagogical analysis of the contents of the readers as a means of forming the responsibility of primary school students (the second half of the twentieth century – the beginning of the twenty-first century) made it possible to characterize the periods: *the first* (1958–1971) – the focus of content of readers for primary school on the formation of a responsible attitude to work; *the second* (1971–1985) – the orientation of the content of readers on the formation of a responsible attitude to cognitive activity of younger schoolchildren; *the third* (1985–1991) – updating the contents of the readers in the formation of a responsible attitude to the socially useful activities of younger schoolchildren; *the forth* (1991–2015) – modernization of the content of readers in the formation of responsibility as an integrated quality of younger schoolchildren).

It is proved, that the reader is the main means of forming responsibility among primary school students. The content of readers (1958–1971) is focused on attracting younger students to work. Responsibility is formed through the content of the works of readers as a manifestation of civic duty in labour, environmental activities, attitudes towards seniors, and training duty. The works promote ideas of hard work, praising people of work, a conscious attitude to the future profession. The behaviour of characters, their actions became a basis for developing students' own judgments, subsequently, behaviour patterns, strong desire to express themselves in the social environment, to identify the best moral qualities (nobility, responsibility, care, respect, and desire to do good deeds).

The content of the readers (1971–1985) is aimed at the formation of moral knowledge among the primary school students, which is characteristic for the formation of the programmed pattern of behaviour. Works for reading are aimed at awareness of the need to study well, mastering the techniques and methods of solving various moral behavioural problems. The teacher for students is as an example of morality and a committed attitude to work, preparing them for life and social labour. In upbringing, a sense of responsibility is emphasized on the attitude to study as the student's main duty.

The content component of readers (1985–1991) is marked by the following tendencies: sense of being a citizen of USSR, responsibility for its future, aspiration for internationalization, a successful building of a common future; diligence in learning, acceptance of positive moral values which lead to the formation of responsible behaviour, etc. Responsible attitude to work is gaining not only the character of working and peasant professions, but is becoming wider (doctors, cosmonauts, teachers, engineers).

During 1991–2015 modernization of the content of readers was oriented on the formation of responsibility as an integrated quality of younger schoolchildren. The leading tendencies are the dominance of works in the formation of moral responsibility in relations with people, responsibility in state affairs of Ukraine; responsible and careful attitude to the history of their people. Responsibility acquires a balanced character focusing on the best noble manifestations of a person: the moral content of deeds in social relations, the motivation to obtain a strong knowledge for successful self-realization in the future, civic responsibility, when the willingness to take up the protection of the country is formed, to represent it in the world community, ecological responsibility both for their own health and nature, the ability to realize themselves as a personality and develop their talents. In the civilian sense, responsibility is presented as respect for laws, symbols of the state, pride for the heroic past, and sense of being the part of a large cultural nation. In forming the sense of responsibility, this was reflected in the introduction to the program for reading to primary school students the works of famous Ukrainian writers, who along with the ideas of multiculturalism and tolerance form national dignity and pride. In general, the content of the readers contributes to the formation of student's cognitive interest, the best character traits, among which the sense of responsibility as quality is one of the most important, what integrates moral perfection, courage, feelings of dignity, care, and desire to do good deeds.

The author's program «Reader as a means of forming responsibility of primary school students: Yesterday and Today» and chrestomathy «Bringing responsibility (on the works of V. Sukhomlynskii)» are formed and implemented into the educational process of training future teachers.

Key words: primary school students, a reader, reading, primary school, social responsibility, civic responsibility, forming responsibility.

Підписано до друку 20.02.2019 р. Формат 60х90/16.
Папір офсетний. Гарнітура «Times New Roman».
Вид. арк. 0,9. Зам. 16. Тираж 100. Друк на ризографі.

Редакційно-видавничий відділ Дрогобицького державного
педагогічного університету імені Івана Франка
82100 Дрогобич, вул. І. Франка, 24.